

OSMANLI ARAŐTIRMALARI

XXVI

Neřir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler:

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXVI

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŐOĐLU'na

ARMAĐAN - II

İstanbul - 2005

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE MATEM ŞEKİLLERİ

*M. Esat HARMANCI**

Toplumun bireyden beklediği bir ödev gibi yerine getirilen yas töreni, ölümün doğurduğu büyük değişim yükünün paylaşılarak kolay geçirtilmesini sağlayan bir olgu olarak ifade edilmektedir (Balaman, s. 129). Modern psikolojinin de çalışma alanına giren matem; kaybı kabullenme, acı ve kederi yaşama, on-suzluğa alışma ve normalleşme süreci olarak dört aşamada ele alınmıştır. Bu evrelerden, acının yaşanmadan geçirtilmesinin doğuracağı olumsuz sonuçlara yapılan vurgu, modern tıbbın mateme yaklaşımını yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. İnsanlar, acıyı yaşamamanın saygısızlık, zayıflık veya moral bozuculuk olarak değerlendirilmesi gibi bazı toplumsal beklentiler veya şursuzluk nedeniyle yas sürecini tamamlayamamakta; yani acıyı yaşanması gereken dönemde yaşayamamaktadır.

Bilimin, yaşanması gereğini vurguladığı, yüzyıllardan beri sosyal bir görev olarak yerine getirilen yas, insanî bir acı olan ölümün ilkel bir yansımasından ibaret değildir. İlk bakışta, organizmanın ağır bir değişim yüküne verdiği doğal ve tekdüze bir tepki gibi algılanabilir. Bireyin sosyal statüsü, cinsiyeti, ölüm şekli ve yaşı gibi daha birçok çok şeyin matemini etkileyen unsurlardan olduğu göz önünde bulundurulursa her bir ölüm için aynı tepkinin, aynı matem durumunun yaşanmadığı anlaşılacaktır. İşte bu insanî olgu karşısında insanların yaşayacakları acının doğallığı, toplumun tarihi süreçte ortaya koyduğu matem geleneğini hazırlayan sosyal sebeplerle çeşitlenmekte ve farklı şekillerde matem gösterileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

* Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Toplumların hayat tarzlarına ışık tutan bulgu ve belgelerde yapılacak araştırmalar, en eski topluluklardan günümüze kadar çeşitli yas tutma şekilleri hakkında bilgi vermektedir. Eski Mısır'da tanrı Osiris hikayesinde; Sümerlerden başladığına inanılan Adonis tapınımindaki Babilonya ve Suriye'nin Semitik halkı ve tanrıça Temmuz için her yıl tutulan yas ve Aphrodite'in özel olarak sevgilisi Adonis için tuttuğu yas, geleneksel olarak devam eden yaslardandır. Daha çok bir bahar töreni gibi yapılan bu törenlerde hayvan kurban edilmekte, ağlamak, göğüs yumruklamak ve başlarını kazıtmak gibi davranışlar sergilenmektedir. Benzer uygulama Frigya için Attis'te sergilenmektedir (And, s. 91-94). Bu uygulamaların, M.Ö. 200 ve 700. yıllarda Roma ve Yunanlılarca da uygulandığı görülmektedir. Eski Yunan toplumlarında da rastlanan âdet ve gelenekler arasında yer alan matem, Homeros'un İlyada'sında karşımıza çıkmaktadır. Yunan destan kahramanı Akhilleus'un arkadaşı Patroklos'un ölümü üzerine böyle bir mateme kapıldığı anlatılır. Ağlayarak kendini yerden yere atan Akhilleus, deniz kıyısında kendinden geçmiş bir halde iki eliyle yerden kurumlu toprakları kaldırıp başına dökerek bir çılgın gibi ağlar. Toplumda ağırbaşlı, olgun bir düzen düşünen Platon, birinci sınıf bir kahramana böyle ilkel jestleri yakıştırmasa da bu davranışın matem için sergilendiği açıktır (Platon, s. 95-96).

Tevrat'ta kardeşleri tarafından getirilen Yusuf'un parçalanmış entarisini gören Yakup'un giysilerini yırtıp beline çul bağlayarak oğlu için günlerce yas tutması; "Yakup üzüntüden üstünü başını yırttı, beline çul sardı, oğlu için uzun süre yas tuttu. Bütün oğulları, kızları onu avutmaya çalıştılsa da o avunmak istemedi. 'Oğlumun yanına, ölümler diyarına yas tutarak gideceğim' diyerek oğlu için ağlamaya devam etti." (Tevrat, Bölüm 37/34-35) ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Hadis metinleri, kaçınılması gereken matem davranışlarını bize aktarıırken aynı zamanda İslam öncesi Arap toplumunun matem geleneklerini de öğrenmemizi sağlamıştır. Matem, cahiliye kabilelerinin kendilerini diğer kabilelere borçlu sayacak kadar kurumsallaştırdığı bir davranış şekli olarak karşımıza çıkar. Bu matemlerde; yüzleri tırmalama, cepleri yırtma ve şeytan matemini olarak adlandırılan çığırtkanlık yapma şeklinde bedene zarar verme âdeti vardı (Rüdâni, h. 2456, 2470, 2472). Hatta, matemci kadınlar ödünç olarak ölümlerine ağlayarak birbirlerini mutlu etmekte idiler (Rüdâni, h. 2474-76). İbn-i Mes'ud'un aktardığı; "(Ölümler için ağlarken) yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve câhiliyet âdeti üzere feryat eden bizden değildir." hadisinde, bedene zarar veren matem İslam peygamberince sakıncalı kılınmıştır (Rüdâni, h. 2470). Bununla

birlikte, Hz. Muhammed'in ölüler için ağladığı ve ağlayanlara da engel olmadığı, oğlu İbrahim'in ölümü dolayısı ile ağladığına ilişkin hadislerden anlaşılmaktadır (Rûdânî, h. 2453-54).

Bugün için matemın merasim olarak algılanmasında baş sağlığı dilemenin (tâziye, ezâ) de önemli bir katkısı olsa gerektir. İslam toplumunda, ölüsü olan aileye baş sağlığı dileme ve yemek verme hadislerle tavsiye edilen bir uygulama, bir sünnet olmuştur. "Kim çocuğunu kaybeden bir kadına başsağlığı dilerse, cennette ona bir elbise giydirilir" (Rûdânî, h. 2634) ve "Cafer'in ailesine yemek yapın! Çünkü başlarına kendilerini meşgul eden bir felâket gelmiştir." (Rûdânî, h. 2636) hadislerinde ölüm durumunda yapılması gereken iki şey güçlü bir vurgu ile özendirilmiştir.

Yine hadislerde matem olarak ifade edilen ölüm sonrası yas durumundan daha bahsedilmektedir ki bu acının paylaşılması dışında aile hukukunu ilgilendiren bir terimin karşılığıdır. Bu, kocası ölen bir kadının dört ay on gün matem tutmasıdır. Cahiliye döneminde kocası ölen kadın "hıfş" denen hücre-sine çekilerek en kötü elbiselerini giyer, üzerinden bir yıl geçmedikçe güzel koku sürünmez, yıkanmaz, tırnak kesmez, hiçbir temizlik ameliyesinde bulunmaz ve boyalı elbise giyinmezlerdi. Sadece dokunmadan önce boyanmış kumaştan yapılan elbise giymelerine izin verilirdi. İslam dini ile birlikte kocası ölen kadın için; sarı veya kırmızıya boyalı elbise giyme, kına yakma, zinet takma, sürme çekme ve koku sürünme yasağı bu süre içerisinde devam etmiştir (Rûdânî, h. 4514-15).

Birinin öcünü almak ve yasını tutmak Türkler arasında geçerli bir gelenek olduğu için Göktürk'lerden itibaren yuğ törenine ilişkin bulgulara rastlanmaktadır. Kültigin'in ölümü dolayısı ile yapılan büyük bir yuğ töreninde sığıtçı (matemci) ve yuğcu (ağlayıcı) bulunmaktadır. Dîvânü Lügati't-Türk'te yer alan Alp Er Tunga için söylenmiş bir sagu, törenlerde okunan matem şiirinin ilk örneği olarak bugüne aktarılmıştır. Bütün bu ağıt şiirleri, ayrılığın derin acısını ifade ettiği gibi bir kahramanlık destanı özelliği de taşımaktadır. Üzüntüyü anlatan sözlü ağıt geleneğinin matem merasiminin önemli bir parçası olarak ilk Türk topluluklarından itibaren karşılaşılan bir durum olduğu bilinmektedir. Alp Er Tunga sagusunu anlatan ağıt; ileriki yüzyıllarda sığıtçı veya nevhager adı verilen kadınların dilinden içli matem ağıtları olarak hâlâ devam etmektedir.

Şehnâme'de Feridun'un ölümü üzerine yapılan törende Minuçihr, onun başına bir saltanat tacı koyar, beline de kanlı bir kemer bağlar. Yarısı lacivert taşından yarısı kırmızı altından bir mezar yaptırır ve mezarın içine fildişi bir taht koyar. İleri gelenler âdet üzere veda için mezarın önüne gelirler, bir hafta bütün şehir ve pazar yerleri padişahın yasını tutar (Firdevsî, b. 2342-48). Aynı eserde Türk pehlivanı Sührâb'ın savaşta tanımadığı babası tarafından öldürülmesini duyan annesinin Türk kadınının Anadolu'da "diye diye ağlama" olarak tabir edilen matem gösterisi, bize hiç de yabancı gelmeyecektir. Sührâb'ın annesinin sergilediği yas görüntüsü, Türk kültür kaynaklarının bize aktardığı bulgularla karşılaştırıldığında Firdevsî'nin bilinen abartısı göz önünde bulundurulurken okununca ortaya çıkan manzara millî bir karakter arz etmektedir. Anne, oğlunun ölümünü duyunca üstünü başını yırtar, bayılıp ayılıncaya kadar bağırıp çağırır, saçını parmaklarına dolayıp çekip çekip yolar, başına toprak saçıp kollarını dişler, başına ateş döküp saçını yakar, oğlunun atını bağrına basar, kalkanı ile başını döver, kılıcını çekip atının kuyruğu ile yelesini keser, bütün atlarını ve at koşumlarını fakirlere verir, tahtını yerlere çalar, bütün kapılarını siyaha boyatır, köşkünü yıktırır ve mavi renkli bir elbise giyer (Firdevsî b. 8666-8719).

Türk defin törenine ait ilk bulgulardan başlamak üzere karşımıza çıkan matem şekillerini şöyle özetleyebiliriz: Göktürklerde; saçlarını yolma, kulaklarını kesme, feryat ederek ağlama; Dede Korkut Kitabı'na göre ise, sarığını yere vurma, yakasını yırtma, yüzünü tırnaklama, saçını yolma, gülüp eğlenmeme, kına yakmama, ak çıkarıp kara giyme, yaşlı çadıra göklü karalı bayrak asma, karalı göklü çadır kurma; Şamanist Sagaylarda saç kesme, elbiselerini ters giyme aktarılmaktadır (İnan, s. 387, Ömek, s. 83). Kıpçaklarda mezarın yanına kımız ve et koyma, Moğollarda ölü ile birlikte içinde ok bulunan okluk koyma, ölü için insan ve at kurban etme, üç ay ağlama, mezara üç gün yiyecek götürme âdetleri ile karşılaşmaktayız (Barthold, s. 365). Kazaklarda ölünün en sevdiği atın kuyruğunu ve yelesini kesme, eyeri ters çevirme (Gökyay, s. CCCXC-CCCXCI.); ayrıca Yakut ve Altay Türklerinde son zamanlara kadar devam eden ölülerin eyerli ve dizginli atları ile birlikte gömülmeleri (Gökyay, aynı yer) de karşımıza çıkmaktadır.

Kazaklarda "karalı ev" denilen çardak ya da çadıra konan ölü, yaşlılar tarafından geceli gündüzlü beklenir ve kırk gün orada ışık yakılır. Kocası ölen kadın siyah giyinir, kızı üzerine beyaz giysi, başına kızıl börtük giyer. Oğlunu

kaybeden ana ise beyaz baş örtüsü bağlar. “Ağlamak ölünün süsü” olarak algılanır ve saçlar dağıtılıp yüzler tırnaklanarak günde üç kez ağıt yakılır (Rustemov, s. 59).

Osmanlılar da matem geleneğini bir merasim gibi değerlendirip yaşatmaya devam etmişlerdir. Öyle ki Fatih’in oğlu Şehzade Mustafa’nın ölümü üzerine şehzadeyle aralarında sorun olan Vezir Mahmut Paşa’nın koyu renk giyme geleneğine uymadığı için idam ettirildiği aktarılmaktadır (Şentürk 1999, s. 453). Bu dönemin sosyal dokusunu yansıtan klasik Türk edebiyatı metinlerinde bu doğal acının geleneksel anlatımı genellikle mersiye formunda yerine getirilmektedir. “Şairler değer verdikleri kişinin ölümüne canlı cansız her şeyin yas tutmasını istedikleri için gök cisimleri, tabiat ve onda yer alan bitkileri bu üzüntüye ortak etmişlerdir.” (İsen, s. 29). Mersiyelerdeki benzetme ağırlıklı bu ağıt formu dışında da mesneviler başta olmak üzere divanlarda şîven, mâtem, sagu sağlamak ve yas tutmak eyleminin farklı nazım şekillerinde kullanıldığını görmekteyiz. Yaptığımız araştırma sonucunda klasik Türk edebiyatına yansıyan matem şekillerinin esasta renk ve şekil bakımından ilk Türk metinleri ile ortaya konan eski yas geleneklerimiz ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Âşığın biraz senaryo havası taşıyan ağlayıp inlemeleri ve buna bağlı olarak ah çekmesi, mersiyelerde realist bir görünüme kavuşurken (İsen, s. 28) tasavvufun dünya hayatının geçici oluşu üzerine yaptığı aşırı vurgu ile dünyayı bir matem evi olarak gören riyazet merkezli bakış açısının ortaya çıkardığı eğlenceden uzak bir hayat sürme kaygısının yansımaları ve bununla bağlantılı olan halk inanışları matem ölüm olmaksızın yaşanan bir hal olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu denli yüceltilen matem durumu daha da ileri götürülerek;

*N'eylerseñ eyle dâ'ire-i bezm-i 'ayşda
Gâhîce resm-i halka-i mâtem tedârük it*

Nevres-i Kadîm Dîvânı, G. 14/5

beytinde, eğlence anında dahi ihmal edilmemesi gereken bir zevke bile dönüştürülmek istenmiştir. Âşıklar ve onların anlatıcıları şairlerin gerek tasavvufu ilişkili olsun gerekse sevgilinin ezâ ve cefâsı sebebiyle olsun kendilerini matemzede gördükleri bir gerçektir. Mesîhî'nin “iki cihanda yüzü ak” olmayı âşıklığın şehitlikle ilişkilendirilmesi inanışına dayandırması ve bu yüzden de mateminin tutulmamasını istediği;

*Ölse Mesîhî kimse kara giymesün k'anuñ
İki cihânda yüzi kefen gibi ak durur*

Mesîhî Dîvânı, G. 68/7

beyti yanında Azmîzâde Hâletî'nin, günde bin kez ölen âşığın mateminin tutulamayacağını belirttiği;

*Mürde-i hicrân için kim nevha eyler Hâletî
Günde biñ kez ölmenüñ tutmak ne mümkün mâtemin*

Azmîzâde Hâletî Dîvânı, G. 599/6

beyti ve sevgilinin aşk derdi hastasının, ölmediği için matemde oluşunu ifade eden;

*İrse bîmâr-ı belâ sıhhate hâli kem olur
Haste-i derd-i nigâr ölmeyicek mâtem olur*

Azmîzâde Hâletî Dîvânı, G. 186/1

beyti, şairlerin matemini bir yaşam tarzı ve bir dünya görüşü gibi algıladıklarını da göstermektedir.

Bugünün kentli toplumlarında bile kendini gösteren yas tutma şekilleri genel olarak Anadolu toplumu için "açık renkli elbise giymeme, fazla yememe, radyo-tv gibi araçları kullanmama, sakal tıraşı olmama, düğünlere katılmama" şeklinde görülür ve ölüm anı ile başlayıp kişilerin toplumsal statülerine göre değişiklik arz edebilmektedir. Yas, kırsal kesimlerde bir yıl ve daha fazla sürebildiği gibi genel olarak kırkıncı gün yastan çıkış günü olarak kabul edilmektedir (Ersoy, s. 98). Bugün için büyük ölçüde toplumun beklediği bir ödev olmaktan kurtulduğu için görsel yansıtıcılarından arınmış olan yasin kültür taşıyıcısı olan dilde yer alan delilleri, onun ne şekilde icra edildiğine ışık tutmaktadır. Özellikle deyimler, tanıklık ettiği kültür tarihi ile bize yasa ilgili çeşitli çağrışımlar sunmaktadır. "Yaka yırtmak, yanıp ağlamak, yanıp yakılmak, yere kapanmak, yüreği kararmak, yüreğine ateş düşmek, yüreğini dağlamak, yüzüne kara yakmak, yüzünü yırtmak, taşlarla döğünmek, saçını başını yolmak, saçını çözüp ağlamak, saçını sakalını yolmak, başını gözünü yarmak, oda yanmak, başını döğmek, başına toprak koymak, külahını yere çalmak, karalar bağlamak, karalar giymek, kara yas tutmak, kara çullara girmek, döğünüp ağlamak, ciğerini dağlamak, başını taştan taş çalmak, baş açıp ağlamak, baş

bağlamak, bağrına taş basmak ve daha pek çok deyimini oluşturan bu geleneğin bu toplumun yas tutma âdet ve törenlerinin birer kanıtı olduğu şüphesizdir.

Klasik Türk edebiyatı metinlerinde matem söz konusu olunca yer yer “resm” ve “âdet” kelimelerinin kullanılışı, özellikleri ve şekilleri sebebiyle matem bazen protokolle yerine getirilen bir merasim olduğunu göstermektedir:

*Derler bu idi Arabda âdet
Kim er eğer ölse kalsa avret*

*Bir yıl iki yıl dutardı mâtem
Feryâd ü figân ediip dem-â-dem*

Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, b. 2452-53

*Gel ey gönül alem-efrûz-ı âh olup edelim
O şâhzâdeye mâtem merâsimin tecdîd*

Nâilî-i Kadîm Dîvânı, K. 7/41

Mesnevilerde karşımıza çıkan matem merasimi tasvirleri, özellikle vefat eden ya da kavuşmak istediği sevgilisini bulmak üzere ülkesinden ayrılan kahramanların yakınları tarafından yerine getirilen görevlerin aktarıldığı bölümlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu tasvirlerde;

*Ne deñli var ise Leylîye mahrem
Ser-â-ser tutdılar mâh-ıla mâtem*

Lârendeli Hamdî, Leylâ vü Mecnûn, b. 2301

beytinde görüldüğü gibi, yası tutulacak kişinin öncelikli olarak yakınlarının katılması, mateme katılmamanın ayıp ya da kasıt sayılması, acının büyüklüğü ile katılımın ve matem süresinin doğru orantısı matem merasime özgü özellikleri olarak değerlendirilmelidir.

Mateme ait bugün için de karşılaşılan pek çok durumu, klasik Türk şiiri metinlerinde de görmekteyiz. Bir ölüm sonrası töreni olarak klasik Türk şiiri metinlerinde karşımıza çıkan matem dönemlerine göre ortaya çıkan özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Matemî tutulmayan ölüñün kimsesizliğine işaret edilmesi:

*Öldüğümden soñra aglar kimsenem yok üstüme
Mâtemüm tutub anuñçün yaş döker 'aynum benüm*

Zâtî Dîvânı, G. 993/4

beytinden, ölen kişinin yakınları tarafından yerine getirilen bir görev olduğu için matemden kimsesizlerin mahrum kaldığı anlaşılmaktadır.

2. Acının şiddeti ile matem ilişkisi: Ölenin yakınlığı ve uzaklığı, genç ve yaşlı oluşu, erkek ve kadın oluşu, kişiliğı, toplumsal yeri, çevresi, sayılıp sevilmesi, ölüm şekli ve baş sağlığına gelenlerin azlığı ve çokluğu matem süresini ve seviyesini etkileyen unsurlar olarak ele alınmaktadır (Örnek, s. 82).

*Yakîn dutdı çü cân âyînesin pâs
İrağ evlerden iken dutdılar yas*

Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid ü Feraşâd, b. 6970

beytinde, uzaktakilerin eşlik ettiğı bir yastan bahsedilerek matemî şiddeti vurgulanmaktadır.

3. Matemî süresi beş-altı ile on-onbeş gün iken eşi ölen kadın için bir yıl olarak karşımıza çıkmaktadır: Yas süresi için kesin bir sınır çizilmemekle birlikte ülkemizde bugün için üç gün, yedi-sekiz gün, bir ay, kırk gün, altı ay, bir yıl ve daha fazla yas süreleri arasında en çok kırk günlük yaslar yaygınlık kazanmaktadır (Örnek, s. 82). Aşağıdaki beyitlerde de farklı yas sürelerine işaret edilmesi, matemî süresel farklılığını göstermektedir:

*Bir ikisin yolup eyler yüzün rîş
Biş altı günden irer on u on biş*

Lâmi'î, Ferhâd-nâme, b. 2073

*Derler bu idi Arabda âdet
Kim er eğer ölse kalsa avret*

*Bir yıl iki yıl dutardı mâtem
Feryâd ü figân edüp demâdem*

Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, b. 2452-53

4. Matemin feryat ve figan kısmının kadınlara özgü kılınması:

*Er oldur kim havâdis görse yirde
Göge çiharmaya zen bigi şiven* Ahmedî Dîvânı, LXIII/13

beytinden anlaşıldığına göre, ağlayıp sızlama erkekler için abes bir davranış şekli olarak görülmüştür.

5. Matemin eğlence ile bir araya gelmesinin hoşnutsuzluğu:

*Çeşm-i yârı zevk-i mey bed-mest-i nâz etdi dirîğ
Mâtemi hem-hâne-i sûr olmasın bir kimsenin*
Şeyh Gâlib Dîvânı, G. 181/5

beytinde ise, zorunlu hallerde eğlence ve yasın bir araya gelmesinin hoşnutsuzluğu hissettirilmiştir.

Buraya kadar kendine özgü kuralları ile ortaya konan matem daha çok bir âdet ya da tören özelliği üzerinde durduk. Yaptığımız araştırma sonucunda klasik Türk şiirinde temsil edilen matem şekillerini sınıflandırarak aktarmaya çalışacağız. Başta da belirtildiği gibi farklı kültürlerde ortaya çıkan matem şekillerini dört grupta ele almayı uygun bulduk. Bunlar; farklı kıyafete girme, normal yaşam gereksinimlerini terk etme, olağan dışı davranış sergileme, bedene zarar verme şeklinde sınıflandırılmıştır.

A. FARKLI KIYAFETE GİRME

1. Gösterişsiz, kaba elbiseler giyme: Özellikle hükümdar cenazelerinde devlet erkânı farklı kıyafet ya da renklerle mateme eşlik ederken halkın çul ya da kara giydiği belirtilmektedir (Ertuğ, s. 154)

*Ben o lâ'lin-kabâyı görmez isem
Kara çullar geyem kabâ yirine* Zâtî Dîvânı, G. 1379/8

*Yakup meh rahtın itmişdi kara küil
Bu mâtem birle giymişdi cihân çul*
Lâmi'î, Ferhâd-nâme, b. 5868

2. Karalı-göklü giyme: Dede Korkut'tan günümüze kadar devam eden bu gelenek, yas durumunda öncelikli olarak siyah renkte olmakla bütün karalı yani koyu renklerin giyildiği bir matem durumunu karşılamaktadır. Bu renk yeşil, lacivert, kahverengi, mor hatta zaferin rengi olan kırmızının koyu tonu bile olabilmektedir. Dönemlere göre bu duyarlılığın özel bir renkle sınırlanmadığını, bütün koyu renklerin matem için kullanıldığını görmekteyiz. Fakat ağırlıklı olarak siyahın giyildiğini de belirtmeliyiz.

Hasret-i lâ'lüñle dil cân virdi ey Hızr-ı zemân

Karalu geydi anuñçün âb-ı hayvân tutdı yas

Zâfî Dîvânı, G. 569/4

Gök câmesini mâh niçün egnine alur

Ya ak ridâsını niye atar yire şihâb

Revânî Dîvânı, Mus. 3/II-2

3. Siyah sarık sarınma: Özellikle cenaze törenlerinde bütün bir kıyafetin matem için değiştirilmesi yerine bazı aksesuarların renginin değiştirildiği bilinmektedir. Beyaz renkli sarık yerine siyah renkte dolama, puşi ya da sarık sarılması matem için geçerli bir uygulama idi.

Şâhid-i hüsnî yâ mâtemzededür cânânun

Sarınur dest-i melâmetle siyeh bir destâr

Gelibolulu Alî Dîvânı K. 18/4

4. Şemle sarma: Kıldan örülmüş sarıklar için kullanılan bir tabir (Onay, s. 95; Pakalın, s. 334) olduğu belirtilen kelime daha çok sarığın üzerine dolanan ince siyah şerit olarak görülmektedir. Kanunî'nin tabutunun üstündeki kavukta ve cenazeyi taşıyanların başında kullanım kolaylığı sebebiyle şemle sarıldığı görülmekte, daha çok hükümdar ve mevki sahiplerinin kullandığı bir aksesuar olarak karşımıza çıkmaktadır (Ertuğ, s. 154)

Şemle sarındı şems-i felek bu azâ için

Şeb kara geydi o şeh-i kişver-küşâ için

Zâfî Dîvânı

5. Siyah başörtüsü bağlama: Muhtemelen hanımların, cenaze merasimlerinde olmasa da ölü evinde mateme eşlik etmek üzere siyah baş örtüsü bağladıkları ifade edilmiş olmalıdır.

Reyâhînüñ degülse mâteminde

Göge nişe boyar mi^ccer benefşe Ahmedî Dîvânı, LXX/25

6. Başına siyah dolama: Kullanım kolaylığı ve külfetsizliği sebebiyle başa gelişigüzel bez dolama ya da “baş bağlama” olarak da kullanılan şerit şeklinde bez bağlama âdetini karşılıyor değildir. Mateme, özel bir renkle eşlik etme uygulamalarındandır.

Mâtemin tutmuş gibi öldürdüğü ‘âşıklarunî

Bir siyeh ser-bend sarmış başına ol nev-civân

Azmîzâde Hâletî Dîvânı, G. 666/2

Sahn-ı çemene gelmedi ol serv-i dil-ârâ

Başına kara bağladı bîçâre benefşe

Fasîhî Dîvânı, G. 321/3

7. Boynuna zincir takma: Beyitten anlaşıldığına ve başka örneğine rastlanmadığına bakılırsa daha çok bugün de görüldüğü üzere acının ve matem zirvesi sayılan Kerbelâ matemine özgü, ileri bir matem durumu olsa gerektir.

Hemân Mecnûnveş mest ol gam-ı endûh-ı mihmetden

Takılsun ehl-i beytin mâteminde boynuña zencîr

Behîştî Dîvânı, TB./5

8. Siyah ya da gök futa sarınma: Önlük manasına gelen ve koyu al renkte dokunduğu belirtilen (Pakalın, s. 637) futanın kaba kumaştan dokunmuş ve başa gelişigüzel dolanmış bir baş örtüsü veya peştamal olduğu da belirtilmektedir (Ertuğ, s. 124). Kanunî'nin ölümünde solaklar ve peyklerin üsküflerini çıkarıp başlarına toprak saçıp siyah futalar sardıkları aktarılmaktadır (Ahmed Feridun Paşa, v. 105b).

Gök fûta sarub başına oldı kara yaslu

Toprak döşenüp yasadanur ahcârı benefşe

Ca'fer Çelebi Dîvânı, K. 17/14

9. Başına gök kuşak sarma: Yukarıda belirtilen başına siyah dolamaya benzeyen bu durum için beyitte “kuşak” tabiri kullanılması, başa siyah şerit şeklinde bez bağlamayı karşılamaktadır.

*Degül bu dūd-ı pîç-â-pîç ölübdür gussadan diyü .
Anuñ yasin tutar sarup başına gök kuşag âteş*

Ca'fer Çelebi Dîvânı, K.24/38

B. NORMAL YAŞAM GEREKSİNİMLERİNİ TERK ETME

1. Yere yığılıp toprakla bir olmak: Ölümün verdiği acı ve hüznün matemi yaşayan bedende kendini hissettirdiği hallerdendir. Altay Türklerinde ölümün sessizliği ile cenaze törenlerindeki dansın hareketi birleştirilmiştir (Roux, s. 276-277). Sonraki dönemlerde, acının tabiatından olan bu hal, metinlerde ve minyatürlerde mezarına kapanıp ağlamak, yere kapanmak şeklinde de görülen pek çok ulusta karşılaşılan matem durumudur.

*Dün hüzn ile olmuşdı kara yire bārâber
Bu gün neden irişdi bu mikdâra benefşe*

Necâtî Bey Dîvânı K. 22/26

2. Suskunluk: Ölüm acısının yol açtığı konuşmama gibi normal dışı hallerdendir. Acının vermiş olduğu yılgınlık, yorgunluk ve içine kapanma hallerinin doğal sonucu olsa gerektir.

*Dîde pür-hûn şerha gülgûn ehl-i mâtem pür-sükûn
Güller açılmış velî bülbüller ebkemdür bu gün*

Gelibolulu Alî Dîvânı G. 404/3

3. Gülmemek: Altay Türklerinde, cenaze törenlerinde hüznün ve eğlence bir arada sergilenmektedir. Ölüm anından sonra sergilenen yas durumlarında hüznün ve acı varken ölünün bulunduğu çadırın çevresinde gerçekleştirilen yas töreninde göz yaşı ile gülme birlikte yer almaktadır (Roux, s. 276-277). Klasik Türk edebiyatının tanıklık ettiği dönemlerde genel olarak eğlence durumlarından uzak durma matem davranışı içerisinde değerlendirilmiştir.

*Hasedinden görelî keff-i kerîmüñî sehâb
Kara-pûş oldı yûzi gülmez ışımaz ağlar*

Mesîhî Dîvânı, K. 15/20

4. Eğlenceden uzak durmak: Arkeolojik bulgularda Altay Türklerine ait mezarlarda müzik aletine rastlanması ağıt yakma sırasında bu enstrümanların kullanıldığını göstermekle birlikte Osmanlı dönemini aktaran belge ve

bulgulardan bugüne kadar yas durumunda eğlenceden özellikle uzak durulduğu görülmektedir.

*Meyl etmediğim sūr-ı safâ-bahşına dehrüñ
Mâtem-gede-i dilde olan şîven içindir*

Nâilî-i Kadîm Dîvânı, G. 42/3

5. Kadehe el sürmemek: Eğlence ile ilişkisi bakımından içki ve işret meclislerinin yas süresince terk edildiğine işaret edilmektedir.

*Vukû'-ı mâtem olaydı eger zamânında
Bu bezmgâhda sunmazdı câma el Cemşîd*

Nâilî-i Kadîm Dîvânı, K. 7/44

6. Boynu bükük olmak: Ölüm acısının yol açtığı doğal yas hallerinden biridir.

*Tâc u tahtı koyuban ideli 'ukbâya sefer
Tîg kara geyüben iki büküldi hançer*

Revânî Dîvânı, G. 3/1

7. Ata binmemek, savaş araçlarını bırakmak: V. yüzyıldan itibaren tanık olduğumuz bir gelenektir. O tarihe ait mezarlarda yay ve kılıç gibi silahlar bulunmuştur. Çinliler, Uygurların cesetleri; kemerinde kılıcı, kolunun altında bir mızrak ve eline sarılmış bir yayla mezara aynen canlı gibi silahlanmış şekilde yerleştirildiklerini yazmaktadır (Roux, s. 291-293). Fatih'in ölümünde yayların kırılıp, kaftan, kemer ve hançerle birlikte tabutun üzerine konduğu belirtilmektedir (Ertuğ, s. 155). Aşağıdaki beyitte de görüldüğü üzere kaybedilen kişinin yasını tutmak üzere savaş durumunun terk edildiği görülmektedir çünkü donanımlı bir savaşçı imajı, ölen kişiye yakıştırılan bir durum olarak gösterilerek saygı gösterisinde de bulunulmaktadır.

*Ata binmesün kılıç kuşanmasun mirrîh hîç
Şâh gîtdi ref' oldı dünyâdan resm-i sipâh*

Karamanlı Aynî Dîvânı, K. ve Mu. 36/VI

*Tîri atuñ yabana vü elden kılıcı koñ
Toprağa düşdi çünki şeh-i kâmrân dahi*

Revânî Dîvânı, Mus. 3/III-7

8. Kızılca sürünmemek: Nedim'de örneğine rastladığımız bu durum, yukarıda İslam kültüründe hadislerle öğütlenen eşini kaybeden kadınlardan istenen sarı veya kırmızıya boyalı elbise giyme, kına yakma, zinet takma, sürme çekme ve koku sürünme gibi güzellik unsurlarından uzak durulduğu matem hallerindedir. Bu uygulama da gösterişli olmamak üzere bugün dahi dikkat edilen matem hallerindedir.

Kâfir kızı tükenmedi mi mâtem-i peder

Sâgar çeküp kızılca sürünmez misin dahi

Nedîm Dîvânı, G. 156/4

C. OLAĞAN DIŞI DAVRANIŞ SERGİLEME

1. Elbisesini parçalama: I. Murad'ın ölümünü duyan askerlerin davranışları (Ertuğ, s. 155), deyimler, minyatürler ve metinlerden aktarılanlar, üzüntü halinde elbiselerin parçalandığına işaret etmektedir.

Çâk çâk itdi kara zülfünle Ka'be cübbesin

Jendeler geymişdür İbrâhîm Edhem sandılar

Necâtî Bey Dîvânı G. 74/4

2. Gözyaşı dökme: Kırgız metinleri dahil olmak üzere Atilla'dan Cengiz'e kadar ve İslam çağlarında ölüm dolayısı ile göz yaşı dökme hali, şiirler halinde söylenen ağıtlarla sıkı ilişki içerisinde olmuştur. Oğuzname'de, Divanü Lugati't-Türk'te ve Yenisey yazıtlarında karşımıza çıkan bu şiirsel ağıtlar Türklerin cenaze törenlerinde ölü çadırının çevresinde ya da defin sırasında sergiledikleri törensel geleneklerden olarak devam edegelmiştir (Roux, s. 269-71).

Öldüğümden soñra ağlar kimsenem yok üstüme

Mâtemüm tutub anuñiün yaş döker 'aynum beniim

Zâtî Dîvânı, G. 993/4

Çözdi gfsûlarını ebr-i semâ

Kıldı mâtem-zedeler gibi bükâ

Gelibolulu Alî Dîvânı, Tuhfetü'l- Uşşâk, b. 2464

3. Yakasını yırtma: Dede Korkut'tan itibaren tanık olduğumuz bu durum klasik Türk şiiri metinlerinde de örneklendirilen ölüm acısına eşlik eden görsel matem hallerindedir.

*Görüp bu hâli Hâkân oldu gam-nâk
İdüp zârî yakasın eyledi çâk*

Lâmi'ti, Ferhâd-nâme, b. 2502

4. Çok sayıda kelle alarak ödeşme: Altay Türklerinde ölünün bulunduğu çadır önünde yapılan törenlerde ölenin yakınları at, koyun ya da öküz getirip kurban ediyorlardı (Roux, s. 248). Hem ölüm yolculuğunun öteki dünyaya kadar gerçekleşmesi hem de orada da hayvan sürülerine sahip olabilmesi için hayvan kurban edilmekteydi (Roux, s. 287). Bunun yanında Türklerde ve Moğollarda önemli bir kişinin mezarını kazmakla görevli kişilerin ya da cesedini taşıyanların öldürüldüğü de bilinmektedir (Roux, s. 279). Moğollarda 19. yüzyıla kadar devam eden bu gelenek mezardaki zenginlikleri aç gözlülerden korumak amacıyla yapıldığı gibi ölünün arkasından ona eşlik etmesi için onlarca ya da yüzlerce hizmetçi, esir, kadın ve sevenlerinin kurban edildiği de bilinen bir gerçektir (Roux, s. 281-283). Bu uygulamalar yanında aşağıdaki beyitte görüldüğü üzere kaybedilen kişinin öcünü almak, acısını hafifletmek üzere düşman tarafından kelle almak söz konusu edilmektedir.

*Bahâdırlar için tutmağa mâtem
Tağıtdı sad hezârân kelle perçem*

Lârendeli Hamdî, Leylâ vü Mecnûn b. 2194

5. Saçını kesme: Türklerde saç kesme âdetinin çok eskilere dayandığı belirtilmektedir. Arkeolojik bulgularda Noin Ula'da, Hiong-nu mezarlarında ipek içine sarılmış on yedi adet saç örgüsü bulunmuştur (Roux, s. 246). Orhun Yazıtlarında da "bunca halk (cenaze töreninde) saçlarını kulaklarını kesti" (Tekin, s. 79) ifadesinde bu geleneğin cenaze töreni sırasında, kulaklarından birini kesme şeklinde yerine getirildiğine işaret edilmektedir. Bu âdetin klasik Türk şiirindeki örneklerinde de aynı uygulamanın tören edasında yerine getirildiği anlaşılmaktadır.

*Yolındı vü biçildi sağışı çok
Adam saçı vü atlar kuyruğı çok*

Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid ü Feraşşâd, b. 6966

*Subh gîsû-yı şebi kesdi şafak kan ağıladı
Yüzini yırtup kamer şemle sarındı âfitâb*

Zâti Dîvânı

6. Başına toprak koyma: Eski Mısır'daki kabartma resimlerde, Eski Yunan'da, Dede Korkut'ta, Şehnâme'de görülen bu uygulamanın artık deyimleşen karşılığını, matem formunda klasik Türk şiirinde de bulmaktayız.

*Ey saçına 'anber saçınan mâtemiñ itgil
Koy başına toprak ki seni yer bir avuç hâk*

Sun'î Dîvânı G. 84/7

7. Külâhını yere vurma: Dede Korkut'tan bildiğimiz bu geleneğin izini Karamanlı Aynî'de sürmekteyiz.

*Mâh u zühre cübbesin ü çâderin çâk eylesin
Âftâb-ı hâverî vursun yire zerrîn külâh*

Karamanlı Aynî Dîvânı, K. ve Mu. 36/VI

8. Ölü için kubbe yapma: Türklerin önceleri ölüyü gömdükleri yeri gizledikleri ve yaşadığı yerden uzağa gömdükleri belirtilirken (Roux, s. 297-98) daha sonraları özellikle zengin prenslerin mezarlarının üzerine taşların yığıldığını bazen de piramit tümseklerin yapıldığını görmekteyiz. Oğuzların mezarının üzerinde kilden bir tür kubbe yaptıkları belirtilmektedir (Roux, s. 300). Çinli vakanüvistlerce, Bilge Kağan'ın ölümü üzerine bir mezar tapınağı kurulmasının emredildiği ve orada taştan heykellerin yapıp bu tapınağın dört duvarında, katıldığı savaşıardan sahneler çizildiği Thomsen tarafından da teyit edilmektedir (Roux, s. 301-2). Oğuzlarda ölünün cenaze törenine kadar karalı çadırda bekletilmesi geleneğinin Osmanlılarda da uygulandığını Kanunî'nin cenaze merasiminden öğrenmekteyiz. Daha sonra bu yerde bir caminin inşa edildiği de bilinmektedir (Ertuğ, s. 112).

*Pes ol toprakda dökdi genc ü mâli
Buyurdu yapıdılar bir kubbe 'âlî*

Şeyhî, Husrev ü Şîrîn, b. 4946

9. At kuyruğu kesme: Fatih'in ölümünde atların kuyruklarının kesildiği belirtilmektedir (Ertuğ s. 155). Saç kesme âdetine benzeyen ve ölen kişinin sahip olduğu şeylerin mateme eşlik ettiği bu geleneğin Şeyhî'deki temsilini aktarıyoruz.

*Yolındı vü biçildi sağışı çok
Adam saçı vü atlar kuyruğı çok*

Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid ü Ferahşâd, b. 6966

10. Baş açma: Kaküllerini yolma ve saçlarını çözme âdetine benzeyen bu durumun olağan dışı bir ölüm olayına benzer bir tepki verme görevini yerine getirdiğini düşünmekteyiz. Baş açmak normalde mübah sayılmayan hallerden olduğu için minyatürlerden de anladığımız üzere mateme yaraşır davranışlardan olduğu kanaatindeyiz. Aşağıdaki beyitte de bu yönüyle ele alınmaktadır.

*Ulu kiçi beg ü kul bay u yohsul
Kamu baş açdılar u geydiler çul*

Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid ü Ferahşâd, b. 6964

11. Sancakları ters çevirme: Eski Türk geleneklerine göre sultanların ölümünde, günümüzde bayrakların yarıya indirilmesine benzer şekilde sancaklar ters çevrilmektedir (Yeniterzi, s. 131).

*Ol gice kıldı güneş zerrîn livâsın ser-nigûn
Eyledi hayl-i melek hink-i sipihri nîlgûn*

Nev'î Dîvânı, Mu. III/19

12. Atlara ters eğer vurma: Padişahın seçkin atlarına eğerleri ters konulup cenaze alayında tabutun önünde yürütülerek (Ertuğ s. 155, Yeniterzi, s. 131, Gökyay, s. cccxc-1) matemine atının eşlik etmesi de sağlanmış olmaktadır.

*Hing-i çarha ol seher ma'kûs eyer urdı güneş
Nısf-ı kursından pes-i hâne görüdü âşikâr*

Nev'î Dîvânı, Mus. I/25

D. BEDENİNE ZARAR VERME

Anonim bir Fransızca el yazmasından aktarılan ve Fatih'in ölümü ve hadiselerinin aktarıldığı metinde, yabancı bir gözlemcinin kaleminden bugüne yansıyanlar çok tanıdık gelecektir. Eserde cenaze merasimine katılan resmi görevlilerin cenaze töreninde takındıkları yas durumları şöyle aktarılmaktadır: Acemioğlanlar başlarının etrafına sarılı başlıklarını çıkarmışlar, elbiselerini de çıkararak vücutlarını kalın ve kaba abalarla, başlarını da siyah örtüler ve siyah yün kumaşlarla örtmüşlerdi. Sık sık yere kapanıp yüzlerini toprağa sürüp acı

dolu gözyaşları dökerek ve iç çekerek feryat ediyorlar, göğüslerine vurup gözlerini tirmalayarak merhum efendilerinin kahramanlıklarını anlatan ağıtlar yakıyorlardı. Ondan sonra sipahi adı verilen okçulardan oluşan seçkin bir birlik geldi. Ellerindeki yaylar kırık, elleri ve okları simsiyah, hepsi kaba kıyafetlere bürünmüş, ağlayarak ve gözyaşı dökerek acı acı bağıryorlardı. ...Doğancılar, kaba kıyafetler giymiş halde, kuş ve doğanların siyaha boyanmış başlıklarını ve kayışlarını taşıyorlardı. ... Halk yolun iki tarafında ellerinde birer mumla acı acı ağlıyorlardı. Padişahın kadın ve cariyeleri göğüslerine vurarak yüzlerini tirmalamaya, saçlarını kesip atmaya başladılar (Eldem, s. 58-59, Ünver, s. 23-25).

1. Göğsüne vura vura gök gök eyleme, sinisini kararınca kadar taşlarla dövme: Acıyı bedende hissetmeye yönelik doğal tepkilerdendir. Bedenini çürütünceye kadar döverek acıyı hissetme davranışı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ağlayup taşlarla döğmekden kararmış sînesi

Enverî dirler ki benzer âşık-ı didâre su

Mürekkepçi Enverî Dîvânı, G. 207/5

Hasretler ile deşnelere düşdi âfitâb

Urdu tabanca vu yüzini gök gök itdi mâh

Ca'fer Çelebi Dîvânı, K. 31/III-7

2. Zehir yutma: Ölümün yol açtığı ağır geçiş yüküne eş değerde acı ile karşılık verme davranışı olarak tarif edebildiğimiz uygulama gül yüzlüler için bülbül kisvesindeki âşıklara reva görülmüştür.

Gül-i gülzâr-ı zehrâ gussasından zehirler yutmuş

Ciger kan dîde giryân bülbül-i mâtem-serâyüz biz

Gelibolulu Âlî Dîvânı, K. 15/2

3. Sakalını yolma: İstemi Kağan'ın cenaze töreninde Valentin'in kendi sakalını kesmek zorunda kalması (Roux, s. 247) dışında karşılaşmadığımız bu uygulamanın, ölüm acısının bedene de yaşatılması gereği ile ortaya çıkan doğal yas uygulamalarından olduğu anlaşılmaktadır.

Görüñ ol ebleh ü ser-geşte hâli

Degirmende ağarmış san sakalı

*Koparur agını devrân gamından
Yolar rîşin yigitlik mâteminden*

Lâmi'î, Ferhâd-nâme, b. 2071-72

4. Sineye yara açma: Göğüste yaralar açma eylemi, klasik Türk şiirinde âşıkların sevgililerine aşklarının derecesini gösterdikleri elif çekmeleri ile de bilinen bir uygulamadır. Matem durumunda da bedene acıyı yeterince hissettirme ihtiyacından kaynaklanan bir uygulama olmalıdır.

*Figân u nâlelerle şerhalar çek sineñe yer yer
Muhibb-i hânedâna eyle mâtem hâlini tebşîr*

Behîştî Dîvânı, TB.16

5. Yüzünü tırnaklama: Altay Türklerindeki sagu törenlerinde, ölünün bulunduğu çadırın çevresinde atları ile yarış düzenleyen matemciler yüzlerini yedi kez kesip gözyaşlarını yüzlerinden akan kanla boyuyorlardı (Roux, s. 246). Dede Korkut'ta ve yakın döneme kadar edebî metinlerde yüzü yolmak, kesmek veya tırnaklamak şeklinde karşımıza çıkan bu uygulama da acıyı hissetmeye yönelik bir gelenek olarak değerlendirilmelidir.

*Mâtem dutup etdi ol giriftâr
Dırnağı ile yüzini efgâr*

Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, b. 2447

*Göge çıkdı garîv ü nâle vü âh
Güneş batdı vü yüzün tırmadı mâh*

Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid ü Feraşşâd, b. 6965

6. Kurban olma: Kurban etme ve zehir yutma davranışlarına benzeyen bu hal, ölümü ölümlle karşılama davranışının ifadesi olmalıdır. Şeyh Gâlib'de sevgilinin ayrılığında bayram sevinci ile kendini kurban etmek isteyen âşığı görmekteyiz.

*Mâtem-i firkat-i dildârda oldum kurbân
Bü'l-aceb geldi Muharremde bu bayram bana*

Şeyh Gâlib Dîvânı, G. 4/2

7. Kaküllerini yolma, saçlarını çözme: Göktürk metinlerinde ve Dede Korkut'ta ağıtla birlikte bedene zarar verme şeklinde örneğini gördüğü-

müz bu uygulama daha öncesinde, Altay Türklerinde dul kadının saç örgülerini yedi gün süreyle çözdükleri bilinmektedir (Roux, 246). Beyitte ifade edilen durum ağlamaya eşlik eden bedene zarar verme hali olarak anlaşılrsa da özellikle kadınların bedenlerine mateme uygun perişan görüntü sergileme davranışı olarak da değerlendirmek mümkündür.

Saçuñ tağıtma kim tül-i emeldür

Ölen arıncı ölmüş yok meseldür

Hamidî-zâde Celîlî, Hüsrev ü Şîrîn, b. 1676

Biraz mâtem idiüp feryâd kıldı

Yolup kâküllerin ber-bâd kıldı

Hamidî-zâde Celîlî, Hüsrev ü Şîrîn, b. 1937

8. Bağına taş basma: Acıyı yeterince hissedebilmek için aşırıya kaçma hallerindedir. Aşağıdaki beyitte deyimleşen haliyle ifadesini bulmaktadır.

Dügünden geçdüm it binüm için yas

Yüregüñ döymese bağıruña taş bas

Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid ü Ferahşâd, b. 5939

9. Dağ yakma: Aslında hayvanlara işaret olması için derilerini yakmak demek olan dağ yakmak, eskiden özellikle abdal dervişlerinin türlü vesilelerle ve özellikle 10 Muharrem matemleri sebebiyle vücutlarında oluşturmayı gelenek saydıkları kızgın demir yaralarını ima etmek üzere kullanılmaktadır (Şentürk 1999, s. 453).

Yaksun derûn-ı sine-i ins ü perîde dağ

Nâr-ı firâk-ı Şâh Süleymân-ı kâmrân

Bâkî Dîvânı, Mu. I/III-4

Kaynakça

Abdel-Maksoud, Belal Saber Mohamed. "Lârendeli Hamdî, Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele-Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri", İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, 2003.

Ahmed Feridun Paşa, *Nüzheti'l-Esrârî'l-Ahbâr-i Sefer-i Sigetvar*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine: 1339.

Ahmedî, *Ahmedî Dîvânı ve Dil Husûsiyetleri: Gramer, Sentaks, Sözlük*, Haz. Yaşar Akdoğan, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1979.

- And, Metin, *Geleneksel Halk Tiyatrosu*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985.
- Azmîzâde Hâletî, *Dîvân*. Haz. Bayram Ali Kaya. Harvard Üniversitesi, Cambridge 2003.
- Bâkî, *Dîvân*. Haz. Sabahattin Küçük. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Balaman, Ali Rıza. *Gelenekler Töre ve Törenler*. Betim Yayınları, İzmir 1983.
- Barthold, W., "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair", Çev. Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, TTK Yayınları, Ankara 1968.
- Behiştî, *Dîvân*. Haz. Yaşar Aydemir. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Burhân-ı Katı*. Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs. TDK Yayınları, Ankara 2000.
- Eldem, Edhem. *II. Mehmed İle V. Mehmed Reşad'ın Ölümleri ve Cenazeleri*. Toplumsal Tarih, sayı: 110, Şubat 2003.
- Ersoy, Ruhi. "Rit ve Ritüeller", *Milli Folklor*, sayı: 54, Yaz 2002.
- Ertuğ, Zeynep Tarım. *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus ve Cenaze Törenleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara 1999.
- Eyüboğlu, E. Kemal. *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1973.
- Esir, Hasan Ali. "Lâmi'î Çelebi, Ferhad ile Şîrîn (İnceleme-Metin-İndeks)", İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, 1998.
- Firdevsî. *Şehnâme*. Çev. Necati Lugal, MEB Yayınları, İstanbul 1994, c. I.
- Fuzûlî. *Leylâ ve Mecnûn*. Haz. Muhammed Nur Doğan. Çantay Kitabevi, İstanbul 1996.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Dîvân* (Vâridatü'l-Enîka), Haz. Kudret Altun, Özlem Kitabevi, Niğde 1999.
- Gökalp, Halûk. "Fasîhî. Dîvân" Çukurova Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1973.
- İnan, Abdülkadir, "Türlü Törenlerde Ters Giyme Âdeti", *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yayınları, Ankara 1968.
- İsen, Mustafa, *Acıyı Bal Eylemek*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- Karamanlı Aynî, *Dîvân*, Neşr. Ahmet Mermer, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- Kazan, Şevkiye. "Hamîdîzâde Celîlî, Hamîdî-zâde Celîlî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Hüsrev ü Şîrîn Mesnevîsi, İnceleme-Tenkidli Metni" Süleyman Demirel Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Mesîhî, *Dîvân*, Haz. Mine Mengi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.
- Mürekkepçi Enverî, *Ümmî Dîvân Şairleri ve Enverî Dîvânı*, Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, MEB Yayınları, Ankara 2001.
- Nâilî. *Dîvân*. Haz. Haluk İpekten., Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- Necâtî Beg. *Dîvân*. Haz. Ali Nihat Tarlan. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1963.
- Nedîm. *Dîvân*. Haz. Muhsin Macit. Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

- Nevî. *Dîvân*. Haz. Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1977.
- Nevres-i Kadîm. *Türkçe Dîvân*. Haz. Hüseyin Akkaya. Harvard University, Cambridge 1995.
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. MEB Yayınları, Ankara 1996.
- Örnek, Sedat Veyis. *Anadolu Folklorunda Ölüm*. AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. MEB Yayınları, İstanbul 1993, c. III.
- Platon, *Devlet*. Çev. Hüseyin Demirhan.. Sosyal Yayınlar, İstanbul 2002.
- Revânî, *Dîvân*. Haz. Mehmet Kalpaklı. OTAP projesinin Web sayfasından.
- Roux, Jean Paul. *Altay Türklerinde Ölüm*. Çev. Aykut Kazancıgil, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 1999.
- Rûdânî, İmamî Muhammed Bin Muhammed Bin Süleyman. *Cem'ul- Fevâid*. Çev. Naim Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Rustemov, Muhammedjan. "Kazak Halk Kültürü ve Edebiyatından Örnekler", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:4, Güz 1994.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- Şeyh Gâlib. *Dîvân*. Haz. Naci Okçu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Şeyhî. *Şeyhî ve Hüseyin u Şîrîn'i*. Haz. Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.
- Şeyhoğlu Mustafa. *Hurşid ü Ferahşâd*. Haz. Hüseyin Ayan, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1979.
- Tâcîzâde Cafer Çelebi. *The Life and Works of Tâcîzâde Cafer Çelebi With a Critical Edition of His Divan*. Haz. İsmail E. Erünsal, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983.
- Tekin, Talat. *Orhun Yazıtları*. Yıldız Yayınları, İstanbul 2003.
- Tevrat, *Yaratılış (Genesis)*. Bölüm 37/34-35
- Ünver, A. Süheyl. *İstanbul Risaleleri*. cilt:3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995.
- Yakar Halil İbrahim. "Gelibolulu Sun'î, Gelibolulu Sun'î Dîvânı ve Tahlîli" İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, 2002.
- Yeniterzi, Emine. "Dîvan Şiirinde Ölüm Dair Bazı Hususlar", *Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 5, Konya 1999, s. 115-139.
- Zâtî. *Dîvân*. Haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.